

УДК 811.161.2'373.611

А. М. Нелюба

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЧЕРЕЗКРОКОВЕ СЛОВОТВОРЕННЯ Й ІННОВАЦІЙНІ ЯВИЩА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (на зразках суфіксальних дериватів)

Явище пропускання ланок під час словотвірних процесів не має загальноприйнятого трактування в дериватології. Втім, унаслідок черезкрокового словотворення формуються нові словотвірні засоби, словотвірні моделі і типи, відбуваються зміни в мотиваційних відношеннях між мотивом і мотиватором. У статті розглянуто сутність названого явища і деякі його наслідки в словотвірній системі української мови.

В дериватології не существует общепринятой точки зрения на явление пропуска звеньев в словообразовательной цепочке. Впрочем, вследствие черезступенчатого словообразования формируются новые словообразовательные средства, модели и типы, осуществляются изменения в мотивационных отношениях между производным и производящим. Статья посвящена изучению названного явления и некоторых его результатов в словообразовательной системе украинского языка.

In derivatology there is no generally accepted point of view on such phenomenon as gap of links in word-formative chain. Although in the result of overstep word-formation new word-formative means, patterns and types are formed, changes in motivational relations between derivative and motivator are realized. The article deals with the study of above-mentioned phenomenon and its results in word-formative system of the Ukrainian language.

Традиційно у словотвірній теорії для позначення пропущеного дериваційного кроку використовують термін *черезступінчатий / черезступеневий словотвір*. Однак цей термін видається невдалим, оскільки ступінь (ступені) словотворення є показником кількісно-глибинної складності словотвірного гнізда, саме з таких причин І. Ковалик визначає його як «парадигми сукупностей спільнокоренових, пов'язаних між собою наростаючою формально-семантичною словотвірною похідністю дериватів...» [8, с. 326], це показник «наростання складності структури їхньої (ряди спільнокоренових дериватів. – А. Н.) словотвірної формально-семантичної похідності» [там само] і віддалення деривата від вершини гнізда. Коли ж у словотвірних процесах наявна лакуна – пропущено формальну ланку-дериват, кількість ступенів залишається незмінною.

Порівняймо ступеневу складність однотипних гнізд (для зручності й наочності подаємо не все гніздо, а окремі його ланцюжки).

1 ступінь		2 ступінь		3 ступінь		4 ступінь
кров	→	знекровити	→	знекровлений	→	знекровленість
річ	→	?	→	знечечлений	→	?
премія	→	преміювати	→	премійований		
доктор	→	?	→	докторований		

Цілком очевидно, що в ролі лакуни в поданих гніздах виступає дериваційний крок – в абстрактних дериваційних системах називають кожне застосування операції, унаслідок якого з'являється новий об'єкт [20, с. 169], чи «елементарну одиницю словотвірного рівня» [там само, с. 193]. Семантичну структуру слова якраз стано-

вить сукупність усіх сем, привнесених кожним із дериваційних кроків (наявних і пропущених). У таких процесах, за І. Милославським, відбувається «перескакування через крок» [11, с. 196]; ось чому точним видається термін **черезкрокове словотворення**.

Щодо черезкрокового словотворення в лінгвістиці наявні різні думки, аж до заперечення існування. Так, зокрема, А. Моїсєєв зазначає: «Ні того, ні того явища [черезкрокового словотвору і відповідно множинності словотвірної структури слів. – А. Н.] у мові, по-моєму, немає» [13, с. 88]. І далі продовжує: «Поняття черезкрокового словотворення є логічно суперечливим: якщо якусь ланку в словотворенні пропущено..., то її, відповідно, уже немає, і її не треба враховувати ні в словотвірному аналізі, ні в словотвірному словникові» [там само].

Незважаючи на такі міркування, черезкрокове словотворення здебільшого визнають об'єктивним, реальним явищем. Особливо цей погляд утвердився в контексті дослідження проблем okazional'nosti, potenційnosti, innovaційnosti у словотвірній номінації. Явище появи слів, «у творенні яких не бере участі похідне, передбачене системою» [22, с. 173], тобто в мові немає того *звукового* комплексу, який повинен би сприяти появі нового деривата.

Явища черезкрокового словотворення, як можна судити з досліджень, присвячених історії словотвірних процесів, притаманні мові здавна. Черезкроковість як ознака мовних явищ існувала й на інших мовних рівнях, однак її причини, джерела й наслідки були різними. На відміну від інших типів черезкроковості пропущену словотвірну ланку вдається відтворити значно легше – вона незатемнена, прозора, втілена в похідному.

Досліджуючи історію словотвірного постання деяких прикметників у російській мові, Г. Павський виокремлює випадки, коли дериват утворено від номена, якого немає в мові: «... імена, не використовувані в зменшеному вигляді з елементом к, ц, наприклад, *бревно*, *зерно*, *узорь*, *клинь*, *рѣна*, утворюючи прикметники, повинні спочатку прийняти зменшувальну форму *бревенце*, *зеренце*, *узорець*, *клинокъ*, *рѣна* [у такій формі не вживалися в тодішній російській мові]; і тільки тоді приєднувати *-атый*. Саме так і утворилися імена *бревенчатый*, *зеренчатый*, *узорчатый*, *клинчатый*, *рѣнчатый*» [17, с. 110]. Акцентуючи на принципові аналогії у словотвірних процесах, автор, крім згаданих, подає цілу низку ланцюжків, у яких серединний елемент не використано (в автора із позначкою «неуп.» або «неупотр.»); порівняймо: *борода* → *бородатый* → *бородачь* і *сила* → *силатый* (неупотр.) → *силачь* (с. 111), *земля* → *земляный* → *землянистый* і *приземле* → *приземый* (неуп.) → *приземистый* (с. 114), *находитъ* → *находка* → *находчивый* і *бранить* → *бранка* (неуп.) → *бранчивый*, *вспылитъ* → *вспылка* (неуп.) → *вспыльчивый* (с. 115).

Г. Павський визначив і загальні орієнтири в дослідженні словотвору з пропущеними кроками: «Коли потрібно утворити іменник від будь-якого розряду прикметників, тоді треба зважати лише на загальне значення того розряду, від якого вони походять, і дотримуватися правил похідності, немає потреби досліджувати, чи наявний у мові сам прикметник, від якого безпосередньо утворюється іменник» (для підтвердження подано приклади похідних від слів, яких не було в російській мові: *зеленский* → *зеленицькь*, *поденский* → *поденицькь*) [18, с. 67]. Дослідник уважає, що «так треба підходити й до всіх інших похідних», а не тільки до відприкметникових іменників: *коровный* → *коровникъ*, *ледный* → *ледникъ*, *крыжовный* → *крыжовникъ* [там само, с. 68].

Черезкрокове словотворення притаманне найрізноманітнішим явищам у словотвірній системі мови, а наявність у ній «пустих» клітин є «свідченням можли-

востей для її розвитку, підтвердженням її життєздатності» [6, с. 107], «гнучкості і відкритості формальної структури зони...» гнізда [там само, с. 71]; це є доказом «мовної реальності й оперативності дериваційної історії» [4, с. 158], це вияв природних і очевидних для мовців фактів, котрі з якихось причин не потребують окремого іменування тощо. Саме в разі наявності таких лакун можна застосовувати й поняття «потенційного» у словотворенні, отже, й прогнозувати деякі процеси та зміни.

Сучасний стан словотвірних процесів спростовує деякі не зовсім об'єктивні твердження про лакуни цього різновиду як потенційні слова. Суть одного з таких тверджень полягає в тому, що «жоден словник не фіксує і не може зафіксувати навіть порівняно невелику частину потенційних слів – такі широкі можливості закладено в мові для їхнього творення» [26, с. 106]. Широкі словотвірні можливості, закладені в мові, не викликають ніяких заперечень. Що ж до неможливості фіксування потенційних слів у словниках, то таке твердження було до певної міри переконливим на час опублікування джерела (80-ті роки минулого століття). Сьогодні, коли в дериватології маємо ґрунтовну і надійну теорію гніздового устрою дериватів (згадаймо, наприклад, хоч би словники Є. Карпіловської [7], О. Тихонова [24]), теорію словотвірної парадигматики (див. праці В. Грещука [3] і З. Валюх [2]), такий постулат утрачає сенс. Саме в суто словотвірних словниках можна зафіксувати значну кількість потенційних слів (див. наші словники [15 і 16]), а через фіксацію всіх типів черезкрокового словотворення відповідно можна зареєструвати й пропущені (потенційні) слова.

Інше твердження, так чи так пов'язане з попереднім, природно зумовлене ним, загалом заперечує наявність лакун. Як аргумент подають чинник суб'єктивний: сам дериват є, його просто не зафіксував автор словника. Про такий вплив нефіксування пропущених ланок у словниках чи інших джерелах на можливості/неможливості реконструкції пропущених ланок і їхню роль в етимологічних дослідженнях свого часу писав М. Шанський, дискутуючи з О. Трубачовим [27].

Спираючись на досвід лексикографічного опрацювання лексико-словотвірних інновацій, зауважуємо, що таке твердження небезпідставне, але воно може стосуватися досить незначної кількості інновацій. Наприклад, в одному з наших словників лексико-словотвірних інновацій словотвірну похідність прикметника *абсурдистський* визначено від номена *абсурд* через пропущену ланку *абсурдист* [15, с. 6]. Згодом виявилось, що дериват *абсурдист* на той час уже був, його зафіксувало джерело, яке не було об'єктом наших зацікавлень (Слобідський край, № 112, 1995). Крім того, вік словотвірних черезкрокових лакун може бути коротким. Наприклад, 2003 року зафіксовано ланцюжок *форум* → « ? » → *форумчанка* з пропущеною ланкою – іменником-назвою особи чоловічого роду; 2007 року зафіксовано появу деривата *форумець*, що заповнив наявну лакуну за аналогією до *михайлівець* → *михайлівчанка*.

У нашій картотечі, укладеній шляхом опрацювання найрізноманітніших за жанром, тематикою, стилем текстів, зафіксовано значну кількість дериватів, утворених унаслідок черезкрокового словотворення, і трохи більше словотвірних лакун, оскільки деякі деривати з'явилися у зв'язку з пропуском двох кроків. Спираючись на цей, хай і неповний, але реальний матеріал, можна з'ясувати загальні особливості словотвірних лакун, визначити їхні різновиди і зробити важливі висновки.

Помітним чинником у черезкроковому словотворенні є структура «пропущеного» деривата – проста (однослівна) чи складена (двослівна), що, безсумнівно, зумовлює відмінності в загальних наслідках. У разі, коли пропущена ланка має структуру словосполучення, постають (абро)префіксальні (*літдетектор*, *політневдаха*, *спецбаракло*) і конфіксальні – інтерфіксально-суфіксальні деривати (*кнопкодав*,

п'ятиканальник, сонцегрозвий); коли ж твірною основою є одне слово, утворюються нові суфіксальні (*автомобілізований, селянізація*) й конфіксальні – префіксально-суфіксальні деривати (*закомуністичити, онімбити, по-хакерськи, співорденець*, які традиційно зараховують до так званих okazіonalіzmів). Поява суфікса чи конфікса за наявності простої за будовою твірної основи зумовлена саме кількістю пропущених кроків: у разі пропуску одного кроку з'являються нові (вторинні) суфікси, коли ж пропущено два і більше кроків, формуються нові конфікси.

У сучасних номінативних процесах унаслідок черезкрокового словотворення (пропущення простої твірної бази) з'являються нові словотвірні типи, у межах яких виділяються відповідні словотворчі засоби (суфікси):

I → «Д. сл.» → I опр. Дія	<i>регіон</i> → « <i>регіоналізувати</i> » → <i>регіоналізація</i>
	<i>віза (закордонна)</i> → « <i>візувати</i> » → <i>візування</i>
I → «Д. сл.» → Д. пр.	<i>мобіл(а)</i> → « <i>мобілізува(ти)</i> » → <i>мобілізований</i>
Д. сл → «I ос.» → I абстр.	<i>пролази(ти)</i> → « <i>пролазник</i> » → <i>пролазництво</i>
Д. сл → «I ос.» → I ж. ст.	<i>форматува(ти)</i> → « <i>форматор</i> » → <i>форматорка</i>
Пр → «I ос.» → I зм.	<i>свіж(ий)</i> → « <i>свіжак</i> » → <i>свіжачок</i>
I → «Пр» → Присл.	<i>Ахматова</i> → « <i>ахматовий</i> » → <i>ахматово</i>

Оскільки процеси постання нових суфіксів і словотвірних типів у цьому разі є подібними, не будемо розглядати їх окремо, а зупинимось на їхніх загальних особливостях, унаочнюючи тим чи тим конкретним прикладом.

Виділювані в черезкрокових дериватах суфікси мають складну будову й відповідно за всіма ознаками належать до так званих складних (похідних, вторинних) суфіксів. Появу складних суфіксів, як відомо, пов'язують з історичними процесами перерозкладу – переміщенням меж між морфемами в похідній основі. Причинами перерозкладу традиційно вважають вихід з ужитку твірного слова [5, с. 72], фонетичні процеси [21], вплив аналогії, зокрема й чужомовної [9, с. 33]. У цьому разі на появу складних суфіксів вплинули процеси черезкрокового словотворення, як процеси живі, сучасні, які, на відміну від історичних процесів, відбуваються миттєво, одноактно, відповідно й становлення нових словотворчих засобів не потребує тривалого часу.

Сьогодні черезкрокове словотворення є основним джерелом появи нових похідних суфіксів, оскільки саме внаслідок таких процесів два самостійні суфікси формують єдність. Як зазначає І. Улуханов, ця єдність «перетворюється в новий узуальний суфікс, як тільки в узуальній лексиці з'являються два слова, що відрізняються між собою таким поєднанням за відсутності слова, утвореного за допомогою першого із суфіксів» [25, с. 50]. За такого потрактування можлива наявність (вживання) в українській мові словотворчих суфіксів *-ев-(о)/-ов(о)*, *-изатор/-ізатор*, *ізо-ван-(ий)/-ізован-(ий)*, *-ництв-(о)*, *-уванн-(я)/-ованн-(я)* та ін. Звичайно, під час морфемного аналізу на підставі традиційних морфемних пропорцій виділяємо відповідно дві морфеми.

У дериватах – результатах черезкрокового словотворення – формально не виражений словотворчий засіб О. Тихонов позначає $\emptyset$, хоч і не називає його нульовим засобом (суфіксальним чи яким іншим): *желез(о)* → *железн- $\emptyset$ ений-е*, *жид(кий)* → *о-жиж- $\emptyset$ ений-е*; при цьому вказує на формально не виражений дієслівний суфікс [23, с. 175]. Однак дослідник не виокремлює словотвірний нуль у дериватах на зразок *доломит* → *доломит-из/ацій-а*, *автомобіль* → *автомобил-из/ацій-а*, зазначаючи, що «обрізок -из- – це частина скороченого дієслівного суфікса пропущеної ланки» [там само]. Серед новотворів української мови не фіксуємо похідних із $\emptyset$ -суфіксальними засобами: словотворчий засіб пропущеного деривата обов'язково зматеріалізований у похідному і становить єдність із наступним словотворчим засо-

бом; причому може виступати в повній формі (*комуноїд-альн-ість*, *батик-ува-нн-я*) чи в скороченій (*епітет-из-ацій-а*).

Під час дослідження процесів черезкрокового словотворення обов'язково постають питання мотивації похідних, визначення напрямку мотивації. Погоджуючись із розв'язанням цих питань, яке запропонувала Д. Мазурик [10, с. 292–302], висловимо сумніви з приводу переоцінення ролі так званого «хронологічного» чинника у визначенні мотивації.

По-перше, хронологічний чинник дослідника вбачає в такому: «Те слово, яке швидше почало функціонувати в мові, мотивує те, яке стало вживатися пізніше» [там само, с. 298] – у авторському викладі йдеться про мотиваційний напрямок зразка *ваучеризація* → *ваучеризувати*, «де суфікс *-ува-* словотворчий, а *-ацій-* – усикається». По-друге, вона вважає, що традиційна мотивація віддієслівного іменника дієсловом не викликати сумнівів «із втратою хронологічної маркованості (коли і дієслово, й іменник на позначення опредметненої дії функціонуватимуть одночасно)» [там само].

У такому тлумаченні вбачаємо неврахування деяких явищ.

1. Безпосередній зв'язок між твірним і похідним не є обов'язковим. Пропущена дієслівна ланка через різні причини може так і не зматеріалізуватися, унаслідок цього хронологічний чинник стане постійним критерієм для визначення напрямку мотивації в одних випадках і абсолютно неактуальним (що і є в словотворенні) в інших однотипних.

2. Справедливим є зауваження, що «типове відношення, за якого дієслово мотивує іменник на позначення опредметненої дії, не порушено», отже, й сам хронологічний чинник, і черезкроковість не призводять до порушень. Тут авторка цілком логічно покликається на спостереження О. Муромцевої про те, що «можливе творення від іменної основи слів типу *українізація* не знімає значення дієслівності, значення процесуальності, яке властиве даному слову» [14, с. 34]. У зв'язку з цим викладене тлумачення суперечить напрямку визначеної вище мотивації.

3. Із запропонованого напрямку мотивації (І → Д.сл) логічним буде трактування словотвірного значення дієслівного деривата (*ваучеризувати*) через значення його твірної основи – віддієслівного іменника *ваучеризація*: дія (виразником якої, за авторкою, є суфікс *-ува-*), пов'язана з опредметненою дією, названою твірним віддієслівним іменником.

Щоб краще зрозуміти особливості черезкрокового словотворення, нормативність чи ненормативність процесів, потрібно зіставляти його з іншими однотипними словотвірними явищами.

Передусім упадає в око структурна подібність (навіть однаковість, тотожність) деривата і словотвірного ланцюжка, така подібність є первісною і безсумнівною: 1) і дериват, і словотвірний ланцюжок становлять мовну єдність; 2) кожна з єдностей має чітку лінійну структуру: у дериваті структура зреалізована афіксами (префікс, корінь, суфікс, закінчення), у словотвірному ланцюжку – дериватими-ланками; тобто у двох випадках маємо усталене чітке структурування, усталені моделі; 3) кожен зі складників лінійної структури має визначене місце щодо інших складників і не може його змінювати.

Якщо якийсь елемент структури (морфема у слові чи крок у ланцюжку) пропущено, це не означає, що його немає. До того ж варто звернути увагу на те, що в процесах черезкрокового словотворення маємо лише формальний пропуск (конкретної форми-структури твірного слова, від якого походить, яким мотивується похідне, немає, вона матеріально не виражена, із різних причин не зреалізована) – з одного боку, а з іншого – наявна *повна* реалізація семантики цього слова, яку від-

бито в похідному: семантика пропущеного кроку наявна у словотвірній структурі слова. Якраз в українській мові під час появи деривата може змінюватися, зокрема й утинатися, форма твірної основи, а її семантика повністю транспонується в похідне (порівняймо *ходити* й *ходун*, *любити* й *люблячи*, *спеціаліст* і *спец*, *залізна дорога* й *залізниця*). І це є нормою, закономірністю в мові. Ось чому словотвірне значення останнього в ланцюжку деривата трактуємо через семантику пропущеного (попереднього), а не навпаки: *сніг* → «*осніжити*» → *осніжений* (словотвірне значення – набута ознака за виконаною дією; пор. із *засніжити* → *засніжений*); *метал* (муз.) → «*металізувати*» → *металізація* (словотвірне значення – абстрактна, опредметнена дія/процес; пор. із *українізувати* → *українізація*). У цих ланцюжках наявне своєрідне розщеплення мотивації: формально черезкроковий дериват мотивується наявним вихідним словом, а семантично – дериватом пропущеної ланки. Отже, якщо мотивацію, яку запропонувала Д. Мазурик, сприйняти як аксіому, то заповнення пропущеної ланки (і відповідну зміну мотивації), які можливі на перспективу, треба буде віднести до явищ редеривації – утворення слова не як похідного, а як твірного, немотивованого. У зв'язку з таким визначенням зворотного словотвору О. Моїсеєв небезпідставно зауважує про необхідність зміни визначення словотвору – «треба буде до словотвору вводити і творення слів непохідних, немотивованих, первинних» [12, с. 27]. Зворотний словотвір, на думку дослідника, «взагалі не є словотвором – ні синхронним, ні діяхронним», «це своєрідна «етимологізація» – виявлення етимону» [там само, с. 28]. Ось чому це явище «треба віднести не до наукової, а до так званої народної етимології» і вивчати як особливе явище [там само, с. 29]. До того ж не варто забувати про саму природу народної етимології: постає внаслідок «випадкового часткового фонетичного збігу етимологічно неспоріднених слів» і за умови «коли справжня етимологія слова затемнена і тому слово позбавлене будь-яких інших обґрунтованіших зв'язків» [19, с. 262].

Звичайно, у черезкроковому словотворенні про редеривацію не йдеться, а заповнення лакуни має зовсім іншу природу порівняно з редеривацією:

- номен, що заповнює лакуну, не є вершиною (початком) словотвірного гнізда чи початком ланцюжка;

- такий номен, перебуваючи між двома іншими в ланцюжку, є похідним із структурно виділюваними твірною основою і словотворчим засобом, із чітким словотвірним значенням;

- у зворотному словотворі, на відміну від етимона, якого не було в мові, дериват пропущеного кроку, навпаки, наявний у семантичній іпостасі (що зафіксовано наступним дериватом ланцюжка через його семантику і структуру), однак не був матеріально вираженим – не мав звукової оболонки.

Отже, викладені та інші аргументи дають підстави впевнено стверджувати, що традиційна словотвірна мотивація в ланцюжку *ваучер* → «*ваучеризувати*» → *ваучеризація*, як і в інших зразках черезкрокового словотворення, ніколи не викликати сумніву, навіть за наявності чи відсутності хронологічного чинника. Але цей чинник може зумовлювати мінливість статусу словотворчого форманта, призводити до його розпаду і завжди зберігати відчуття його нетривкості (реальна поява «пропущеного» деривата ділить складний черезкроковий формант навпіл).

Утім стверджувати, що черезкрокове словотворення зовсім не вносить змін до мотиваційних процесів, також немає підстав: припускаємо, що мотиваційні зв'язки, сформовані під час черезкрокового словотворення, зекстраполюються й на традиційні ланцюжки, у яких наявні всі словотвірні кроки. Наслідком цього може бути множинна мотивація. У самій же системі словотвірної номінації формуються нові ознаки, властивості, чи й закономірності: наприклад, замість очікуваного утво-

рення іменників опредметненої дії від дієслова (*співати* → *співання*, *зав'язувати* → *зав'язування*) такі утворюються безпосередньо від іменника (*лірика* → *лірикання*, *шибеник* → *шибеникування*), замість очікуваного творення іменників опредметненої ознаки (*туманний* → *туманність*, *молодий* → *молодість*) такі утворюються безпосередньо від іменника з прийменником (*без батьківщини* → *безбатьківщинність*), замість утворення ознаки за дією від дієслова (*позеленіти* → *позеленілий*, *схематизувати* → *схематизований*) такі утворюються від іменника (*дірка* → *діркований*, *рок* → *рокований*), замість очікуваного утворення іменників – назв осіб жіночої статі від іменників – назв осіб чоловічої статі (*тракторист* → *трактористка*, *співак* → *співачка*) деривати утворюються й від інших назв (*майдан* → *майданниця*, *детектив* → *детективістка*).

У зв'язку з цим помітили й досить рідкісне явище – «**зустрічне словотворення**», що втілене в мотиваційних процесах, протилежних до традиційних. Наприклад, традиційний напрямок творення й мотивації збірних іменників іде від іменників конкретних (*студент* / *студентка* → *студентство*, *комаха* → *комашня*, *брат* → *братва*); у ланцюжку *електорат* → *електоратка*, навпаки, від наявного чужомовного (морфемно неподільного в українській мові) номена зі значенням 'сукупність осіб, що мають право голосу – виборці', з'являється номен на позначення однієї особи – *електоратка* (номена на позначення чоловіка немає). Такі процеси «зустрічного словотворення» фіксували лише в українських арготичних системах, наприклад в утворенні назви тварини від назви м'яса: *мерхло* 'м'ясо барана' → *мерхлюд* 'баран'; порівняймо з традиційним *кінь* 'тварина' → *конина* 'м'ясо коня'.

Своїми ознаками і властивостями явище черезкрокового словотворення подібне до іншого словотвірного явища – нульової суфіксації; його відмінність полягає лише в тому, **який** елемент словотвірної структури і **якого** рівня пропущено, не зматеріалізовано: у нульовій суфіксації – суфікс (пор. *залізо* → *залізний* і *золото* → *золотий*), у черезкроковому – дериват-мотиватор як серединна ланка (*долар* → «*доларизувати*» → *доларизація*, *вітер* → «*вітрувати*» → *вітрування*, *детектив* → «*детективіст*» → *детективістка*). Тобто реально ланцюжок не обов'язково містить всі ланки, хоч і передбачає їх, кодує їх у семантиці та структурі наступної ланки. Відповідно в мотиваційні зв'язки вступають крайні ланки ланцюжка.

Зазначаючи можливість прямих словотвірних зв'язків між крайніми ланками ланцюжка, Н. Арутюнова стверджує, що за збігу «семантичного діапазону еліптичної моделі з повним словотвірним рядом проміжні ланки відновлюються в мові з особливою легкістю. Можна сказати, що вони наявні в мові як так звані «потенційні» слова, як якась ще не використана, але цілком реальна можливість» [1, с. 146]. І заперечити такого не можна. Саме названі семантичні зв'язки, їхні властивості уможливають подальші словотвірні процеси чи сприяють таким процесам, що й матеріалізується в заповненні лакуни.

Крім особливостей семантичних зв'язків, заповненню ланцюжка (поверненню пропущеного кроку) сприяють й інші важливі чинники.

У сучасній дериватології виділяють словотвірну модель як структурно-семантичну схему побудови конкретного деривата: ідеться лише про двокomпонентну модель – твірну основу і формант, яка водночас виражає структурну і семантичну схеми. Процеси черезкрокового словотворення засвідчують ще один різновид словотвірної моделі – **модель словотвірного ланцюжка**. Обидві моделі можуть утілюватися в зматеріалізованих (явних, формальних) і незматеріалізованих (нульових) елементах. Третім різновидом словотвірної моделі є явище, яке прийнято називати **словотвірною парадигмою**; власне, усвідомлення й визнання наявності парадигматичної моделі словотвору уможливило пропускання ланки, не порушую-

чи парадигматичних стосунків в одному конкретному випадку, а орієнтуючись на ідеальну модель-парадигму. Отже, залежно від рівня реалізації можемо констатувати наявність трьох видів словотвірної моделі: *основоформантної, моделі словотвірного ланцюжка, моделі парадигми*.

Серед сприятливих чинників черезкрокового словотворення виділяємо контекстність процесів, тематичну близькість базових основ, які «відзначаються близькими словопороджувальними можливостями і способами перетворення форми і семантики твірних слів» [6, с. 8].

Дослідження черезкрокового словотворення водночас уможлиблює вивчення історії словотвірних процесів і дає змогу прогнозувати деякі явища й риси потенційних словотвірних процесів.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Очерки по словообразованию в современном испанском языке / Н. Д. Арутюнова. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 151 с.
2. Валюх З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / З. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 350 с.
3. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.
4. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург. – М. : Наука, 1979. – 264 с.
5. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 208 с.
6. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотвірних одиниць / Є. А. Карпіловська. – К. : Наук. думка, 1990. – 150 с.
7. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
8. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Ч. 1. / І. Ковалик. – Івано-Франківськ – Львів, 2007. – 404 с.
9. Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів : ЛДУ, 1964. – 94 с.
10. Мазурик Д. Продуктивність суфіксального творення неологізмів-іменників у сучасній українській мові / Д. Мазурик // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 292–302.
11. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И. Г. Милославский. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
12. Моисеев А. И. О так называемом «обратном словообразовании» / А. И. Моисеев // Уч. зап. Ташкентского гос. пед. ин-та. – 1975. – Т. 143: Актуальные проблемы русского словообразования. – Вып. 1. – С. 24–30.
13. Моисеев А. И. [Выступление на обсуждении книги А. Н. Тихонова] // Актуальные проблемы русского словообразования. – [Т.] 2: Мат. респ. науч. конф. (12–15 сент. 1972 г.). [Разд.] 2: Обсуждение книги А. Н. Тихонова «Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря русского языка» (Самарканд, 1971). – Самарканд, 1972. – С. 86–91.
14. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища шк., 1985. – 152 с.
15. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983–2003). Словник / А. Нелюба. – Х., 2004. – 136 с.
16. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006). Словник / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.
17. Павский Г. Филологические наблюдения над составом русского языка. Разсуждение 2. Б. Отдѣление 2 / Г. Павский. – СПб. : Тип. акад. наук, 1850. – XXII, 314 с.
18. Павский Г. Филологические наблюдения над составом русского языка. Разсуждение 2. А. Отдѣление 1 / Г. Павский. – СПб. : Тип. акад. наук, 1850. – XIV, 335 с.

19. **Пауль Г.** Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
20. **Соболева П. А.** Словообразовательное моделирование и словообразовательный анализ / П. А. Соболева // Ученые записки Перм. гос. ун-та. – 1972. – Т. 243: Вопросы грамматики. – С. 3–12.
21. **Тимошенко П. Д.** Взаємозв'язки між фонетичними і морфологічними явищами в українській мові / П. Д. Тимошенко // Питання історії розвитку української мови. – Х. : ХДУ, 1962. – С. 180–192.
22. **Тихонов А. Н.** Заключительное слово в обсуждении книги А. Н. Тихонова «Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка»: Материалы респ. науч. конф. // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – Ч. 2. – С. 159–189.
23. **Тихонов А. Н.** Синхрония и диахрония в словообразовании / А. Н. Тихонов // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – Ч. 1. – С. 351–378.
24. **Тихонов А. Н.** Словообразовательный словарь русского языка : в 2-х т. / А. Н. Тихонов. – М. : Рус. язык, 1985.
25. **Улуханов И. С.** Узуальные и окказиональные единицы словообразовательной системы / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С. 44–54.
26. **Шакун Л. М.** Словаўтварэнне / Л. М. Шакун. – Мн. : Вышэйш. шк., 1978. – 128 с.
27. **Шанский Н. М.** О реконструкции промежуточных словообразовательных звеньев / Н. М. Шанский // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1962. – № 4. – С. 14–25.

Надійшла до редколегії 11.04.09